

УДК 1751.8.

DOI <https://doi.org/110.32838/2710-4656/2021.5-2/12>**Єгорова Ю. М.**Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького**Чуйко А. В.**Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького**РОМАН М. ГРИМИЧ «КЛАВКА»
В НАУКОВО-КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ**

У статті проаналізовано рецепцію критиків та літературознавців на роман М. Гримич «Клавка».

Констатовано, що наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. спостерігається стрімке зростання інтересу до документалістики. Доведено, що в науковому дискурсі існують різні підходи сучасних дослідників до тлумачень цього феномена в літературі. Сучасні науковці часто застосовують такі терміни, як «документалістика», «література non-fiction», «фактографія» чи «література факту». За визначенням літературознавців, твір мисткині належить до літератури нон-фікшн, такої, що має за свою основу правдиві реальні факти минулого, але при цьому не позбавлені письменницької вигадки. Вибраний письменницею жанр допомагає читачу перейнятися історією та співчувати героям. Окрім наукового аналізу, слід ще зазначити, що твір не обділений увагою елітарного та масового читача, але, на жаль, перебуває на маргінесі літературознавчих досліджень. Нині ми не маємо вагомих критичних розвідок окресленого твору. У різних критичних відгуках та рецензіях науковці побіжно торкаються тільки тем фактографічності твору письменниці та його стилю (мовленнєвих особливостей, образної системи, функціонування сентиментального дискурсу, гендерних питань та аспектів, проблематики і поєднання рис елітарної та масової літератури), але все це є тільки побіжними зауваженнями, а твір потребує ґрунтовного дослідження.

Зроблено акцент на тому, що вагомою ознакою твору М. Гримич є почуття невпевненості у своєму положенні (головна героїня перебуває в інтелігентному суспільстві радянських часів, коли грань «свій/чужий» є дуже тонкою). У цьому вбачаємо мистецький хист Марини Гримич, яка у своєму романі висвітлює важливу, до цього ніким художньо не опрацьовану тему маргінесу для української літератури.

Ключові слова: література нон-фікшн, маргінес, фактографічність, дискурс, гендер, масова/елітарна література.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку теоретично-літературної думки характеризується увагою науковців до досліджень «масової літератури», «літератури non-fiction», «літератури факту». За визначенням літературознавців, твір мисткині належить до літератури нон-фікшн. У критичних студіях, на читацьких форумах та у блогах літературознавців та критиків, насамперед, наголошується на унікальності роману М. Гримич «Клавка», який розкриває письменницький світ радянської доби ізсередини та ґрунтується при цьому на офіційних документах та архівних матеріалах. Отже, констатуємо, що актуальність нашого дослідження спрямована на висвітлення рецепції критиків на роман М. Гримич «Клавка» та визначається, насамперед, тим, що, попри

популярність серед читачів, нині твір не отримав цілісного наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ґрунтовними працями літературознавчого осмислення творчості М. Гримич є праці вітчизняних літературознавців та літературних критиків, шанувальників її романістики, зокрема роману «Клавка». Теоретико-методологічною основою нашого дослідження стали документальні, культурологічні та історико-літературні праці А. Акуленко [1], О. Гусейнової [2], О. Ірванця [5], Н. Криницької [6], А. Любки [7], М. Рошко [12], А. Пітик [10] та К. Пітик [10], О. Прохорович [2], Є. Поветкіна [11], О. Українця [2].

Постановка завдання. Аналітичний огляд романістики М. Гримич свідчить про певний

накопичений досвід аналізу роману письменниці «Клавка», який гучно увійшов у вітчизняний літературний процес і став справжнім бестселером на IX Міжнародному книжковому фестивалі «Книжковий арсенал». Твір увійшов до фіналу конкурсу «Книга року ВВС», одразу міцно закріпився в сучасному літературному процесі та отримав безліч схвальних відгуків як пересічних читачів, так і професійних критиків. Причиною тому стала й цікава тема, і особливе використання авторкою архівних матеріалів, майстерне вплетіння документалістики в художню оповідь, однак у науковому дискурсі роман залишився поза увагою дослідників та літературознавців. Отже, ставимо собі за мету розв'язання таких завдань: висвітлити роман «Клавка» М. Гримич у критичному та дослідницькому дискурсі та розглянути рецепцію роману письменниці в літературознавстві та критиці.

У критичних студіях, на читачьких форумах та у блогах літературознавців та критиків наголошується на унікальності роману М. Гримич «Клавка», який розкриває письменницький світ радянської доби ізсередини та ґрунтується при цьому на офіційних документах та архівних матеріалах.

Виклад основного матеріалу. У художній скарбниці української письменниці, докторки історичних наук, кандидатки філологічних наук М. Гримич налічується понад тринадцять романів. Серед них заслуговує на увагу в літературознавчому дискурсі роман «Клавка». До речі, цікавими є висловлювання авторки про своїх читачів, яких не можна зарахувати до однієї категорії поціновувачів її доробку, оскільки, на її думку, це і «сентиментальна домогосподарка», це і «вишукана бізнес-леді», це й інтелектуал, це і студентка. Вона пишається тим, що усі вони мають добрий смак і почуття гумору [15].

З інтелектуального погляду, в романі М. Гримич мистецький світ виступає одночасно у двох категоріях. Для головної героїні твору він, з одного боку, є «своїм», знайомим, цікавим, комфортним для існування, але з іншого боку, постійно дає їй зрозуміти свою «чужинність» у ньому, окремішність. Це проявляється як на рівні матеріальному, побутовому, так і на рівні стосунків між людьми. Головною ознакою є хисткість і непевність цього інтелігентного світу радянських часів, коли грань «свій/чужий» є дуже тонкою. Упродовж усього твору можна прослідкувати постійне зіткнення цих категорій, що простежується в різних культурних площинах. У книзі

такі зіставлення виглядають дещо іронічно, адже в СРСР, за ідейними переконаннями, всі мали бути рівними, але роман відкриває читачам очі на зовсім інші реалії. Насамперед, йдеться про матеріальну нерівність, контрастні умови існування людей різних прошарків суспільства.

Аналізуючи роман мисткині «Клавка», Н. Криницька у своїй рецензії зауважує, що найціннішим у книзі є якраз змалювання повоєнної епохи, передусім, передача провідних думок і настроїв того часу крізь призму літературного життя в Україні, зокрема розмов про письменників та їхні твори. При цьому, на думку критикині, головний персонаж – Клавка, яка працює секретаркою у Спілці письменників, – є дуже вдалим вибором М. Гримич, адже її посада дає змогу побачити письменницький світ, як і діяльність тих, хто керував літературним процесом, контролюючи ідеологічні аспекти, зсередини, оскільки ця героїня мала доступ до багатьох документів і матеріалів організації, була знайома з багатьма учасниками Пленуму, що описується, була здатна аналізувати події та давати власну оцінку тому, що відбувається [6].

Наголошується, що в романі більшість персонажів – «не патріоти чи завзяті борці за вільну Україну, а середнього гатунку інтелігенція, яка приймає радянські установки і правила, які нам з висоти наших знань видаються справжнім злом» [6]. Критикиня зазначає, що герої твору, хоч і збентежені невиправданою критикою колег на Пленумі, цькуванням друзів-літераторів, усе ж пристосовуються до таких умов існування і не виказують «праведного гніву». На нашу думку, дуже влучні зауваження, додамо, що ми вважаємо цей твір дещо автобіографічним, оскільки М. Гримич має глибокі генетичні літературні інтелігентні коріння: дідусь, який працював з І. Ільфом, Є. Петровим, М. Булгаковим та всім цвітом тодішньої літератури. Вона сама членкиня Спілки письменників.

Так само підкреслюючи вагомість звернення авторки роману до «не проартикульованої» теми життя інтелігенції в Україні повоєнної доби та напередодні сталінських репресій, А. Любка, письменник, перекладач і критик, у своєму відгуку секрет успіху книги виводить з оформлення її обкладинки та промовистої назви. Для нього ім'я Клавка асоціюється з клавіатурою, тому ідеально відтворює соціальний статус героїні [7].

А. Любка досить широко визначає проблематику роману: «Це історія про страх і підлість, що проявляється в людях під тиском, про кар'єристів-

соцреалістів і справжніх письменників, яким не вдавалося «вписатися» у нову сталінську добу» [7]. Крім того, за словами критика, твір порушує ще й проблему пристосуванства, заздощів та інтриг у письменницькому світі, квартирне питання та проблеми голоду тощо.

Художніми перевагами роману А. Любка вважає образ Києва 1940-х років, який став окремим персонажем роману на рівні з людьми, а також мовну картину твору. Він підкреслював, що русизми, примітивні пісеньки та частушки, цитати з творів російських письменників-класиків тощо демонструють процес «русифікації» тогочасного суспільства, відтворюють реальну мовну палітру тогочасної столиці [7].

Щодо образу Києва, то особливість його творення в романі М. Гримич зазначила й О. Гусейнова, яка підкреслила, що місто постає у творі типовим для 1940-х років та водночас упізнаваним для сучасного читача [2, с. 31].

О. Ірванець у своїй студії, присвяченій роману української письменниці, дає схвальну оцінку авторці за детальне змалювання епохи, що є дуже важливим для історичної прози. Побутові предмети, порцелянові фігурки, парфуми, посуд, меблі, естрада, архітектура центру Києва, кулуарні інтриги тощо – усе це, на його думку, виписано «переконаливо, аж кінематографічно» [5]. За О. Ірванцем, саме тому роман цікавий не лише фахівцям-філологам, а й пересічним читачам.

Окремо критик виокремлює гендерні аспекти твору, підкреслюючи, що жіночі образи (Єлизавети Прохорової, Клавки, Нелі Сіробаби, Віолетти Ромуальдівни) постають у тексті більш яскравими, об'ємними, живими за чоловічі, думки персонажів-жінок є логічнішими та зрозумілішими, а дії – активнішими.

Тема любовного трикутника в романі неодноразово ставала об'єктом уваги критиків як суто жіночий дискурс твору. Не випадково М. Рошко вважає, що книга органічно поєднує в собі риси як елітарної, «високої», так і масової літератури. Критик прочитує цей художній текст крізь призму вічного сюжету про Попелюшку – історії, яка могла статися з головною героїнею за логікою розвитку подій у творі, але залишилася незавершеною у фіналі твору, поступившись вимогам достовірності оповіді та ідейному задуму авторки. За логікою М. Рошка, «Клавка» від початку видається типовим мелодраматичним любовним романом, побудованим на стереотипах: це історія про просту дівчину, перед якою відкриваються перспективи щасливого заможного життя,

залицяння значно старшого за неї, впливового чоловіка, поява на горизонті молодого красеня-військового тощо [12].

Однак, за словами критика, привселюдні розправи над письменниками, плітки та інтриги в мистецьких колах викликають не менший інтерес у читачів, ніж любовна лінія. При цьому, як і всі інші літературознавці, М. Рошко перевагою роману називає додання як радянських стереотипів уявлень про письменників, за якими метри поставали ніби одразу викарбуваними в бронзі, ідеальними служителями партії, так і пострадянських, в яких усі українські митці видавалися палкими борцями за незалежність України.

На жіночих образах твору акцентують А. Пітик та К. Пітик. Вони наголошують, що авторка ніби спеціально відтягує увагу від письменницьких сварок і «наклепів», таємних кулуарних розмов до чисто жіночих амурних справ. Однак любовний трикутник, в якому опиняється головна героїня, – між підстаркуватим працівником ЦК, ймовірним «кратом української літератури», та молодим письменником, що повернувся з війни і, можливо, навіть співпрацює з КДБ, – на думку критиків, відображає всю важкість жіночої долі повоєнного періоду. При цьому, хоч жіночі образи і подаються в романі психологічно достовірно, інколи авторка не втримує реалістичний струмінь: «У тексті спорадично зринають то дивні анахронізми на кшталт «тікаючих часіков», то сентиментальність зашкалює, то містичні пророцтва оприявлюються разом із віщими снами» [10].

Стаття А. Пітик та К. Пітик є однією з небагатьох негативних рецензій на книгу. У ній розвінчується захоплення інших історико-літературним складником роману, оскільки, за версією авторів, М. Гримич дуже мало подає філологічного аналізу художніх текстів, що розглядалися на Пленумі, як це було заявлено в анотації, майже непомітною залишилася літературна тусівка, а сам твір є «мильною бульбашкою», оскільки дещо штучним, вигаданим виглядає і письменницьке середовище, і сама головна героїня. Автори статті підкреслюють, що про «РОЛІТ» та його побут із книги взагалі мало можна дізнатися, тому книга несправедливо була названа «романом про історію української літератури» [10].

Щодо пересічних читачів, то вони сприймають роман більше на рівні проблематики, а не на формально-стилістичному, історико-літературному чи жанровому. Є. Завалій, наприклад, наголошує на тому, що твір нагадує про найганебніші часи, коли в народі було відібрано

гідність. Читачка говорить, що авторка змогла дуже чітко, в деталях (через епізод у ресторані з котлетою чи стишені розмови на кухні в РОЛПТі тощо) передати суть епохи [2, с. 32].

Своєрідним запереченням таким негативним висновкам про книгу звучить стаття А. Акуленко «Три долі в радянській неволі: чи можна було б переписати долю Клавки?». За авторкою рецензії, в художньому тексті досить фактографічного матеріалу, щоб збагнути сутність епохи та побачити долю тогочасної людини в трьох вимірах: письменницька доля (критикувати інших, щоб уникнути критики самому), жіноча доля (як утвердитись у житті, наприклад, перейти від статусу секретарки до дружини високопосадовця) та солдатська доля (змальована в образах калік, ветеранів війни, так званих «самоварів», які у мирний час не потрібні владі і своїм каліцтвом псують картинку «щасливого радянського життя» після «великої перемоги») [1]. На думку А. Акуленко, роман М. Гримич «Клавка» є спробою називати речі своїми іменами, не ховаючись за історичними ілюзіями.

О. Прохорович та Остап Українець у своїх відгуках зауважують, що безсумнівним досягненням авторки є образи письменників-класиків, які постали у творі «живими», неканонічними, «непідручниковими» (О. Прохорович), зі своїми сильними сторонами і слабкостями, звичками й певним колом спілкування [2, с. 29].

Крім того, у сприйнятті Остапа Українця значним досягненням авторки є також з'ясування особливостей літературного процесу не безпосередньо, а через висвітлення соціально-політичних колізій, які лунають у романі як антифон. На його думку, «роман про Радянський Союз, де немає героїв і антигероїв (у розумінні класичної аксіології) завжди був знаковою рідкістю, тому така «література про літературу» надпотужно підважує соцреалістичний літературний процес» [2, с. 32]. Визначає критик і інші переваги твору М. Гримич, зокрема погляд на добу загалом та конкретні події реальної дійсності очима «простої радянської людини», якою є головна героїня, трагічний, «надривний»

фінал, який і не міг бути щасливим у тих умовах існування, відтворення настрою епохи.

А Є. Поветкін, досліджуючи поетикальні особливості роману, наголошує на тому, що всі побутові і зовні звичайні епізоди в романі М. Гримич сповнені символічного звучання. Таким чином розкривається глибинна суть зображуваних подій, розкривається дисгармонійність у зовні щасливому існуванні радянського суспільства [11].

Спробу компаративного аналізу твору намагався здійснити М. Варикаш, порівнюючи роман мисткині з романом «1948» Дж. Орвелла. На думку М. Варикаша, у романі М. Гримич «Клавка» можна спостерігати, наскільки прискіпливо влада ставиться до історії, пильно стежить за «правильною» подачею фактів, ніби читаємо роман «1948» Дж. Орвелла, де постійно намагаються гратися з правдою. Але, на відміну від альтернативної реальності Дж. Орвелла, «Клавка» – це не антиутопія, а зразок літератури non-fiction, заснований на правдивих фактах, і тут описуються вже реальні події [2, с. 35]. Беручи до уваги всі зауваження літературних критиків, письменників-сучасників, М. Гримич погоджується з ними, однак, доречно, на нашу думку, звернутися до висловлювань літераторки, яка підкреслює, що роман «Клавка» є її версією декомунізації і, хоча «неагресивною», все ж правдивою, оскільки вона доктор історичних наук.

Висновки і пропозиції. Отже, роман М. Гримич не залишився поза увагою пересічних читачів і критиків, однак перебуває на маргінесі літературознавчих досліджень, оскільки досі немає дисертаційних та монографічних студій твору. У рецензіях та критичних відгуках автори торкаються питань фактографічності й стилю роману, зокрема поетикальних особливостей та функціонування сентиментального дискурсу, образної системи та гендерних аспектів, поєднання рис елітарної та масової літератури, проблематики, але це побіжні зауваження, які потребують окремих ґрунтовних студій. Саме тому вважаємо, що роман «Клавка» М. Гримич є «життєво необхідним» для сучасної української літератури і заслуговує на подальші дослідження.

Список літератури:

1. Акуленко А. Три долі в радянській неволі: чи можна було б переписати долю Клавки? *Літакцент*. URL: <http://litakcent.com/2019/06/12/tri-doli-v-radyanskiy-nevoli-chim-mozhna-bulo-b-perepisati-dolyu-klavki/> (дата звернення: 15.12.2020).
2. Варикаша М. М. Література non-fiction: поміж фактом і фікцією. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 3. С. 28–38.
3. Гримич М. Клавка : роман. Київ : Нора-Друк, 2019. 336 с.

4. Єгорова Ю. Творчість Радія Полонського у контексті української масової літератури 60–90-х рр. ХХ століття : монографія. Харків : Майдан, 2014. 190 с.
5. Зіневич Н. Роман «Клавка»: перші відгуки в соцмережах. URL: <https://www.poglyad.tv/roman-klavka-pershi-vidguky-v-sotsmerezah/> (дата звернення: 22.02.2021).
6. Ірванець О. «Юра» і «Клавка»: Історична діалогія, гендерно врівноважена назвами. URL: <https://chytomo.com/iura-i-klavka-istorychna-dylohiia-henderno-vrivnovazhena-nazvamy/> (дата звернення: 15.12.2020).
7. Криницька Н. «Клавка»: любов і боротьба радянської секретарки Спілки письменників. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50265717> (дата звернення: 13.02.2021).
8. Любка А. «Клавка»: історія про травмоване суспільство. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/kultura/klavka-istoriya-pro-travmovane-suspilstvo>. (дата звернення: 22.02.2021).
9. Марина Гримич: «Найгірше – коли не пишуть критики» (бесіду вела К. Орловська). <http://litakcent.com/2020/01/09/marina-grimich-naygirshe-koli-ne-pishut-kritiki>
10. Пітик А., Пітик К. Історія без броду: Будинок «Слово» і «Клавка» Гримич. URL: <https://chytomo.com/istoriia-bez-bromu-budynok-slovo-i-klavka-hrymych/> (дата звернення: 22.02.2021).
11. Поветкін Є. Прекрасний сад, що висить на волосинці. Роман Марини Гримич «Клавка» – про розквіт та беззахисність української радянської літератури. URL: <https://shevkiyivlib.org.ua/prekrasnyj-sad-shho-vysyt-na-vołosynczi-roman-klavka/> (дата звернення: 13.02.2021).
12. Рошко М. Попелюшки, любовний трикутник, проблема вибору і «роман про українську літературу». URL: <https://varosh.com.ua/dumky/klavka-motyv-popelyushky-lyubovnyj-trykutnyk-problema-vyboru-i-roman-pro-ukrayinsku-literaturu/> (дата звернення: 22.02.2021).
13. Сірук Н. М. «Ждановщина» в Україні (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ століття) : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 207 с.
14. Титаренко О. Ю. Нормативно-правове регулювання культурної сфери в Українській РСР у повоєнний період. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3. С. 35–43.
15. Марина Гримич – об авторе. URL: <https://www.livelib.ru/author/233787-marina-grimich> (дата звернення : 12.09.2021).

**Yegorova Yu. N., Chuiko A. V. M. HRYMYCH NOVEL «KLAVKA»
IN SCIENTIFIC-CRITICAL RECEPTION**

The article considers the reception of literary critics for M. Hrymych's novel "Klavka".

It is stated that in the late XX – early XXI century. There is a rapid growth of interest in documentary. It is proved that in the scientific discourse there are different approaches of modern researchers to the interpretations of this phenomenon in the literature. Modern scholars often use terms such as "documentary", "non-fiction", "factography" or "factual literature". According to the definition of literary critics, the work of the artist belongs to the literature of non-fiction, such that it is based on true real facts of the past, but not deprived of literary fiction. The genre chosen by the writer helps the reader to get acquainted with the story and sympathize with the heroes. In addition to scientific analysis, it should be noted that the work is not deprived of the attention of the elitist and mass readers, but, unfortunately, is on the margins of literary research. At present, we do not have significant critical investigations of the delineated work. In various critical comments scientists touch upon only the factography of the author's work and its style (language peculiarities, set of images, functioning of sentiments discourse, gender aspects, problematics and combination of elitist and mass literature), but still it is brief and the novel needs a deep analysis.

Emphasis is placed on the fact that a significant feature of M. Hrymych's work is the feeling of insecurity in his position (the main character is in the intelligentsia of the Soviet era, when the line between "my own / another's" is very thin). In this we see the artistic flair of Maryna Hrymych, who in her novel highlights an important theme of the margin for Ukrainian literature, which has never been artistically worked out before.

Key words: non-fiction literature, margin, factography, discourse, gender, mass / elitist literature.